

(Херсон)

ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ

ТЕРМІНОЛОГІЇ ТЕЛЕВІЗІЙНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Стаття присвячена дослідженню закономірностей розвитку термінології телевізійної журналістики від зародження до сьогодення.

Ключові слова: українське журналістикознавство, термінологія української телевізійної журналістики.

The article is devoted research of conformities to the law of development of terminology of television journalism from its origin to the present.

Key words: Ukrainian journalism study, terminology of Ukrainian television journalism.

Актуальність дослідження. Термінологічна база українського журналістикознавства напрацьована окремими дослідниками журналістики, визначними постатями, різними науковими школами впродовж усієї історії її вивчення. Починаючи з кінця XIX ст. поступово були закладені основи і концептуальні напрями теорії та історії української науки про журналістику.

Останнім часом з'являються дослідження, в яких учені вивчають той чи той аспект терміносистеми журналістикознавства. Передусім це праці О. Гояна, В. Гоян, З. Дмитровського, А. Яковця та ін. Велике значення для систематизації й унормування термінів тележурналістики мали лексикографічні праці Д. Григораша "Журналістика у термінах і виразах" (1974), в якій терміни телебачення виокремлено в тематичну групу термінології тележурналістики, та І. Мащенко "Енциклопедія електронних мас-медіа" (2006). В останній автор подав визначення біля 5 тисяч терміноодиниць електронних засобів масової комунікації (радіо і телебачення) [4]. Проте наявні праці лише засвідчують існування термінології тележурналістики, але не подають її лінгвістичного опису. Вивчення мови телевізійної галузі, основних етапів її формування, є актуальним як загалом для наукового осмислення сучасних реалій журналістського процесу, для аналізу концептів телебачення, так і для поглиблення знань про природу й особливості функціонування терміносистеми українського журналістикознавства.

Метою статті є вивчення загальних тенденцій розвитку української термінології телевізійної журналістики на кожному історичному етапі становлення галузі.

Історія термінології української тележурналістики є складником розвитку всієї лексичної системи мови. Розгляд особливостей її формування здійснюємо у зв'язку з історією української мови, журналістики і журналістикознавства, телебачення та технічних засобів зв'язку.

Телебачення виділилося як окремий об'єкт технології у 1880 – 1890-их роках, а пізніше, після перерви, розвивалося як окрема галузь від початку 20-их рр. XX ст. аж до появи перших державних і приватних телевізійних установок у 30-их роках. Відповідно перші лексеми на позначення понять телебачення виникли наприкінці XIX ст.

Слово далекобачення побутувало з кінця XIX ст. До міжнародного обігу термін телебачення ввів у грудні 1900 р. російський підданий К. Перський, який виступив із доповіддю на міжнародному конгресі в Парижі [5, с. 26]. Із розвитком електричного телебачення українська мова поповнилася відповідними термінами: дзеркальне колесо, дзеркальне кружало (диск), дисектор, екран, електронне дальнобачення, електронний телескоп, електронно-променева трубка, етер, кадр, камера, кінескоп, кружало (диск), оптико-механічна розветрка, телебачення, телефотограф тощо [2].

Стрімко розвивається кінематографія, формується відповідна тематична терміногрупа, одиниці якої є міжгалузевими з термінологією телебачення: епізод, зйомка, кадр, кіно, кіноапарат, кінокартина, кінолябораторія, кіномеханік, кінооператор, кінопересувка, кіноп'еса, кінострічка, кіностудія, кілотехніка, кінофабрика, кінематограф, культурфільм, монтаж, мультиплікація, оператор, павільйон, плівка, сценарій, титр, тринар, тріотар, фільм, фотомонтаж тощо [2]. Отже, словники періоду українізації вже містять терміни нового виду журналістської діяльності – телебачення.

Наступний етап розвитку телевізійної журналістики пов'язують зі становленням тоталітарної радянської держави. У 20-х рр. в Україні розпочався процес підготовки журналістських кадрів. Відкриття освітніх закладів спонукало дослідників до створення підручників та навчальних посібників. З'являються праці науковців Українського комуністичного інституту журналістики (УКІЖ), в яких висвітлювалися окремі журналістичнознавчі проблеми (М. Дмитрієв "Техника газети. Опыт практического пособия для газетных работников" (1928), А. Земляний "Проти буржуазних та опортуністичних теорій у газетознавстві" (1931), М. Олександрів та С. Юльський "Як робити радіогазету" (1931) тощо). Ці та інші дослідження об'єднують спільне трактування преси як зброї пролетаріату у боротьбі за соціалізм, тому сучасні журналістичнознавчі публікації 30-х рр. називають малопомітними, ненауковими, демагогічними за своїм змістом [6, с. 74]. Єдиним здобутком цього періоду вважають те, що дослідницький процес у галузі журналістики не припинився назавсім. Щодо тлумачення журналістичнознавчих понять, то вони здійснювалися крізь призму комуністичної ідеології.

Процес деукраїнізації, що розпочався у 1933 р., позначився русифікацією усіх сфер життя, зокрема і журналістської справи. Усі питання розвитку радіо, преси та телебачення поступово стають підвладні державі. Загалом із входженням 1924 р. України до складу Радянського Союзу розвиток засобів масової інформації, журналістської освіти і журналістичнознавства відбувався шляхом центрального планування з Москви.

Ліквідація у 1933 р. Інституту української наукової мови – осередку створення і упорядкування української науково-технічної термінології – позначилася на стані професійної мови української журналістики. Було загальмовано подальший розвиток української науково-технічної мови на власній основі, вилучено або замінено за зразком російської мови значну кількість питомих журналістських термінів: знімання – зйомка, зняток – знімок, письмівка – курсив, світлина – фотографія, складовина – набір, число – номер тощо. У подальшому термінологія української тележурналістики, як і інші галузеві мови, орієнтувалися на термінологію російської мови.

У повоєнний час швидкими темпами розвиваються електронні засоби масової комунікації. Зароджується термінологія тележурналістики, яка спирається на термінофонд друкованої журналістики та радіожурналістики: ведучий, кадрування, навчальне телебачення, репортаж-трансляція, студія, тележурнал, тележурналіст, телекамера, телеканал, телепередача,

телепрограма, телерепортаж, телесценарій, телецентр, трансляція тощо [1, с. 171-188; 5, с. 67-78; 3, с. 242-253].

У 70 – 80-х рр. ХХ ст. наукові розробки українських учених з історії, теорії, практики журналістики поглиблюються, відбувається подальша диференціація системи наукових знань про журналістику, з'являються праці, присвячені вивченню радіо- і тележурналістики, зображальної журналістики (В. Миронченка "Новини в ефірі (Теорія і технологія коротких радіоповідомлень)" (1973), В. Качкана "Жанри радіомовлення" (1976), В. Цвіка "Украинское телевидение: опыт, практика, проблемы" (1985), Ю. Шаповала "Фотопубліцистика в періодичній пресі" (1977), Б. Чернякова "Поэтика и язык изобразительной публицистики" (1990) тощо). Питання особливостей мови і стилю засобів масової інформації, теорії і практики редагування знайшли відображення в працях Р. Іванченка "Літературне редагування" (1970), Т. Ярмоленко "Стиль і мова газети" (1965), Д. Григораша "Теорія і практика редагування газети" (1966), А. Мамалиги "Структура газетного тексту" (1983) тощо). Дослідження українських журналістикознавців містять чимало термінів друкованої журналістики, радіо- і тележурналістики, зображальної журналістики, журналістської майстерності, літературного редагування.

Узагальненням і систематизацією поняттєво-термінологічної системи радянського журналістикознавства сер. 70-х рр. ХХ ст. став довідник Д. Григораша "Журналістика у термінах і виразах" (1974). Це була перша лексикографічна праця з фахової мови української журналістики, яка своєю появою засвідчила науковий підхід до вивчення журналістикознавчої термінології, високий рівень розвитку журналістикознавства в Україні. У довідникові вперше подано лексику журналістики як систему терміноодиниць, виокремлено основні поняттєво-тематичні групи термінів (у словнику виділено тематичний розділ "Телебачення"), з'ясовано їх етимологію і семантику. Незважаючи на деяку заполітизованість, праця Д. Григораша не втратила свого значення і сьогодні [3].

У роки перебудови (1985 – 1991) починається процес наближення журналістики і журналістикознавства до реального життя. Важливою прикметою цього часу стало оновлення інформаційного мовлення, після великої перерви знову запроваджують прямоефірні передачі, з'являються нові форми, а лексика тележурналістики поповнюється терміноодиницями: "афішки", відео, відеозйомка, відеокліп, відеотека, "мильна опера", радіоміст, радіошоу, рекламний спот, репортаж з "гарячої точки", телеміст, "телефонне радіо", телешоу, ток-шоу тощо [5, с. 290-310].

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. у журналістикознавчій літературі, в усному мовленні журналістів радіо і телебачення спостерігаємо неоднозначне вживання низки професійних понять. Так, терміни канал, передача, програма почали використовувати як синоніми одного явища, однієї форми мовлення. З'явилися і нові визначення на зразок "передача на першій кнопці", "третья кнопка", що зумовлено бажанням цифрою підкреслити соціальну значимість програми, рівень патронату влади. Для цього періоду приблизність термінології є характерною рисою багатьох офіційних документів. Термін канал вживали на позначення: 1) технічного найменування ефірного діапазону; 2) програми проводового мовлення; 3) передачі, що поєднує різножанрові журналістські матеріали спільною темою. Незважаючи на багатозначність, термін канал закріпився у професійному мовленні.

У радянський період професійна мова української журналістики сформувалася як складна терміносистема, що відповідала тогочасному стану розвитку науки про журналістику. Термінологія друкованої журналістики, фото- і радіожурналістики, кінодокументалістики, реклами, редакційно-

видавничої справи поповнилися новими терміноодинацями, в окрему поняттєву групу виокремилася термінолексика тележурналістики.

Національну термінологію за радянської влади офіційно не забороняли, але її розвиток коригували у певному політичному напрямку. Словник Д. Григораша був зорієнтований на російську термінологію, що спричинило введення до реєстру кальок з російської мови (зйомка, набір, текстівка, озвучка). Це зумовило збіднення професійної мови української тележурналістики. Водночас доступність та популярність зазначеної лексикографічної праці сприяла усталенню та систематизації української термінології тележурналістики.

Із набуттям у 1991 р. Україною незалежності розвиток засобів масової інформації, журналістики та журналістикознавства відбувається на нових засадах. Принципи партійного догматизму змінюються національно-демократичними, переоцінюється науковий здобуток істориків і теоретиків преси. Внаслідок переходу до ринкових відносин, появи приватної форми власності і розвитку демократії, зазнає суттєвої перебудови структура засобів масової інформації. Преса поділилася на державну і комерційну, радіокомітети трансформувалися в телерадіокомпанії, виникає поняття FM-діапазону, починають мовлення перші комерційні музичні радіостанції. Засоби масової інформації фактично перестали існувати як автономний централізований суспільний інститут. З'явився новий феномен – масова комунікація і її технічне втілення – глобальні телекомунікаційні засоби.

Такі перетворення у суспільному житті і журналістиці позначилися значними змінами у лексичному складі термінології тележурналістики, яка у цей період представлена терміноодинацями на позначення: а) нових форм ("мильна опера", реаліті-шоу, телемагазин, телешопінг); б) понять (ліцензування, роялті); в) ведучих (шоу-мен); г) нових професій електронних ЗМК (дизайнер студії, редактор відеомонтажу, стиліст) тощо.

Основними тенденціями розвитку термінології тележурналістики нині є:

- 1) архаїзація та деархізація спеціальної лексики. Цей процес пов'язаний передусім із зникненням реалій і понять радянської епохи: антикомунізм, більшовицька преса, комсомольська преса, радіосуд. Почали вживати терміни, вилучені в попередній період з ідеологічних міркувань: світлина, часопис, число;
- 2) вилучення з термінології зросійщених форм, штучно привнесених у професійну мову української журналістики: газетчик, зйомка, крупний план, розфокусировка;
- 3) інтенсивне запозичення термінів, зокрема з американського варіанту англійської мови: блог, директ-мейл, мас медіа, паблісіті, піар, промоушн;
- 4) творення терміноодинаць за допомогою власних дериваційних ресурсів: великий план, знімання, надвеликий план, піарник, розфокусування, тло;
- 5) інтернаціоналізація термінології (за рахунок англійських термінів та використання греко-латинських терміноелементів): інтерв'ю, брифінг, сайт, фільм, мас-медіа, телерадіоефір, відеоінформація;
- 6) дотримання принципу реальної мови (мови, яка склалася внаслідок російської асиміляторської політики): біжучий рядок, виступаючий, відтворюючий пристрій, стираюча головка;

7) творення термінів із використанням власних словотвірних моделей (намагання зберегти національний характер термінології): знімання, рухомий рядок, випусковий, проїзд, сьогочасність, ЗМІ.

Із впровадженням комп'ютерної техніки роботу професіональних набірників, монтаж передач почали виконувати співробітники редакції. Професійний лексикон журналістів друкованих і електронних ЗМК поповнюється термінологією технічних працівників: монтажерів, режисерів, набірників. Особливістю сучасного етапу розвитку мови тележурналістики є нарощування поняттєво-термінологічного апарату за рахунок суміжних технічних галузей, запозичення західноєвропейських та американських наукових концепцій дослідження електронних мас-медіа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданов Г.Н. Справочник журналіста / Богданов Г.Н., Вяземский Б.А. – Л.: Лениздат, 1971. – 686 с.
2. Бойків І. Словник чужомовних слів /Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. – Харків. Київ : Вид-во Українська радянська енциклопедія, 1932. –532 с.
3. Григораш Д. Г. Журналістика у термінах і виразах / Д.Г. Григораш. – Львів: Вища школа, 1974. – 295 с.
4. Мащенко І.Г. Енциклопедія електронних мас-медіа. У 2 т. Том другий: Термінологічний словник основних понять і виразів: телебачення, радіомовлення, кіно, відео, аудіо / І.Г. Мащенко. – Запоріжжя: Дике Поле, 2006. – 896 с.
5. Мащенко І.Г. Хроніка українського радіо і телебачення в контексті світового аудіовізуального процесу / І.Г. Мащенко. – К.: Україна, 2005. – 384 с.
6. Різун В.В., Трачук Т.А. Нарис з історії та теорії українського журналістикознавства / В.В. Різун, Т.А. Трачук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 232 с.